

Kova su trimis „k“: kultais, komiksais ir komunistais

Įrašė Massimo Introvigne

2004 10 28

Populiariosios kultūros, kaip šiuolaikinio antikultizmo įkvėpėjos, kritika

Pranešimą pradėsiu prisimindamas lemtingąją dieną Prancūzijos Parlamente, dieną, apie kurią prabilus, kai kuriuos iš mūsų turbūt net dabar užlies pykčio, sumišusio su nusivylimo kartėliu, banga. Kampanija, nukreipta prieš manipuliaciją Prancūzijos žmonėmis (įskaitant jaunimą ir netgi vaikus), kurią pasitelkdavusios tam tikros grėsmę keliančios organizacijos, kaltintos vienokio ar kitokio proto kontrolės pavidalo taikymu, truko keletą metų. Vyravo įsitikinimas, kad didžioji minėtųjų organizacijų dalis yra atklydusi iš užsienio, o specifinio Prancūzijoje išsigalėjusio antiamerikietiško klimato fone tapo netgi madinga prie daugumos jų klijuoti „amerikietiškumo“ etiketę.

Massimo Introvigne

Ne vienos parlamentinės komisijos išvados patvirtino, jog gandai apie šiose organizacijose taikomas kenksmingas praktikas buvę pagrįsti. Vadinasi, reikalas priimti atitinkamus įstatymus buvo pribrendęs. Į JAV Valstybės Departamento ir Amerikos ambasados Prancūzijoje pastabas tik numota ranka. Prancūzų politikai, paprastai vos ne kiekvienu įmanomu klausimu tarpusavyje brėžiantys fronto linijas, tuokart pasirodė keistai vieningi. Tokia pat vieninga, tiesa su labai nedidelėmis išimtimis, buvo ir žiniasklaida. Net ir daugelis Romos katalikų, matyt, išsigandusių galimos konkurencijos dėl jaunųjų prancūzų indoktrinacijos, pety petin kovojo išvien su radikaliaisiais komunistais, įtariančiais „amerikietiškas“ įtakas. Galiausiai parlamente imtas svarstyti atitinkamas įstatymas. Juo norėta įteisinti nuolatinę nemalonę pelniusių organizacijų priežiūrą; remiantis šiuo įstatymu tų organizacijų veikla galėjo būti stabdoma, joms pažeidus įstatymą du kartus. Karingosios asociacijos, kurių pavadinimuose skambėjo įvairūs šūkių už šeimų saugumą, turėjo gauti įgaliojimus dalyvauti teismo procesuose. Komunistai šio įstatymo neparėmė, tačiau tik dėl to, jog laikė jį pernelyg švelniu. Vis tik, dideliame prancūzų žiniasklaidos džiaugsmui, įstatymas buvo priimtas.

Ar atpažįstate apie kokius įvykius čia kalbu? Ko gero ne visai. Čia aš ne tiek bandau priminti 2001 metais Prancūzijoje priimtą sektų veiklą ribojantį įstatymą, kiek pasakoju apie 1949 metų įstatymą, nukreiptą prieš komiksus {note} Žr. Thierry Crépin, “Haro sur le gangster!”. La moralisation de la presse enfantine : 1934-1954, Paris: Éditions du CNRS, 2001. {/note}. Toks įstatymas iš tiesų buvo priimtas. Tai padaryta remiantis beprecedente kampanija, nukreipta prieš tariamą proto kontrolę, pasireiškiančią per tokius „amerikietiškus“ komiksus, kaip Peliukas Mikis, Tarzanas ar policiniai bei siaubo komiksai, pastarieji, savo ruožtu, laikyti ypač manipuliaciniais ir pavojingais. Kampaniją smarkiai sustiprino ir komunistų bei krikščionių (tiek Romos katalikų, tiek ir protestantų) bendradarbiavimas kritikuojant komiksus. Be to, jų kritika rėmėsi ir gajomis antiamerikietiškomis nuotaikomis. Nepaisant JAV ką tik suteiktos paramos Prancūzijai Antrajame Pasauliniame kare, baimė, jog Amerika gali kolonizuoti prancūziškąją kultūrą buvo nepaprastai stipri. Tačiau tai, kas vyko Prancūzijoje nebuvo neregėta. Nuo 1949 iki 1955 metų kai kuriose šalyse (nuo Belgijos iki Korėjos) buvo patvirtinti prieš komiksus nukreipti įstatymai ar administracinės priemonės, tuo tarpu antiamerikietiškos nuotaikos stipriai reiškėsi net ir tokiose aiškiose JAV sąjungininkėse kaip Jungtinė Karalystė ar Kanada {note} Plg. žr.: John A. Lent (ed.), Pulp Demons: International Dimensions of the Postwar Anti-Comics Campaign, Madison – Teaneck: Farleigh Dickinson University Press, and London: Associated University Presses, 1999. {/note}. Keletas prieš komiksus nukreiptų kampanijų buvo surengta net ir pačiose Jungtinėse Valstijose (be abejo, čia antiamerikietiško prieskonio jos neturėjo). Kitose šalyse, tame tarpe ir Italijoje, prieš komiksus nukreipti įstatymų projektai nedidele balsų persvara buvo atmesti.

Kas gi, iš tiesų, čia vyko? Ar ne tie patys **argumentai** skambėjo ir paskutiniame praėjusio amžiaus dešimtmetyje kalbant apie kultus? Regis, iš tiesų ryšio čia esama: bendra tema – proto kontrolė, nuo

1950 metų dažniau vadinama smegenų plovimu. 1959 metais pasirodžiusiame Richard'as Thomas Condon'as (1915-1996) romane *The Manchurian Candidate* žiauriam daktarui Yen Lo pavyksta išplauti smegenis per Korėjos karą paimtam į nelaisvę amerikiečių patruliui; knygoje kinų ir sovietų generolams jis atskleidžia smegenų plovimo principą. Pasirodo šis reiškinys nėra toks jau retas, – daktaras Yen Lo pasakoja: kaip neseniai įrodęs toks daktaras Wertham'as, net ir patys amerikiečiai kasdien plauną smegenis savo darbininkų klasės atstovų vaikams, tam jie naudoja siaubo komiksus, kuriuose knibždėte knibžda vampyrų ir visokiausių kitokių monstrų {note} Richard Condon, *The Manchurian Candidate*, New York: McGraw-Hill, 1959, p. 40. {/note}. Labiausiai literatūroje paplitusio įsivaizdavimo apie smegenų plovimą fone Condon'o literatūrinis herojus, cituodamas realų daktarą, primena smegenų plovimo ir komiksų sąsają, kuri populiariosios kultūros tyrinėtojams išstisus dešimtmečius nedavė ramybės.

Akademinės populiariosios kultūros studijos (apimančios tiek pigius bulvarinius romanus, komiksus, detektyvus, tiek vesternus bei vėlesnį populiarųjį kiną) gimė pakankamai sudėtingoje situacijoje. Pirmasis klausimas, nedavęs ramybės kairiųjų pažiūrų tyrinėtojams, buvo kodėl masės užuot entuziastingai sutikusios liberalumo apraiškas, plačiai parėmė konservatyvius bei reakcingus judėjimus. Kaip neseniai savo vykusioje studijoje apie smegenų plovimą mums priminė Dick Anthony, apie 1920 metus trys socialistams prijaučiantys artimiausios Sigmund Freud'o aplinkos studentai išplėtojo savo mokytojo religinės indoktrinacijos metodų kritiką, kartu peradresuodami ją ir konservatyviajai politikai bei socializmui priešiškomis mokykloms. Paul'as Federn'as (1871-1950) buvo pirmasis 1919 metais apibūdinęs „autoritarizmo“ sąvoką {note} Žr. Dick L. Anthony, “Brainwashing and Totalitarian Influence. An Exploration of Admissibility Criteria for Testimony in Brainwashing Trials”, Ph.D. Diss., Berkeley (California): Graduate Theological Union, 1996, p. 165. Iš esmės, aš čia laikausi Anthony atliktos autoritarinės asmenybės teorijos gimimo rekonstrukcijos. {/note}. Anot Federn'o, autoritarizmas yra asmenybės bruožas, pasireiškiantis tuo, kad savarankiškų sprendimų priimti nesugebantis individas paprastai būna linkęs pasikliauti absoliutinio tipo politinėmis arba religinėmis ideologijomis. Federn'as buvo asmuo, su psichoanalizės teorija supažindinęs ir savo mokinių Wilhelm'ą Reich'ą (1897-1957). Pastebėtina ir tai, kad trečiajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje Frankfurto Psichoanalizės institute Federn'as bendradarbiavo su Erich'u Fromm'u.

Vėliau, skatinami ir padedami Freud'o, Federn'as, Reich'as ir Fromm'as plėtojo autoritarinės asmenybės teoriją. Tokią asmenybę jie kildino pirmiausia iš seksualinės represijos bei vaikystėje patirto autoritarinio auklėjimo, individą įtvirtinusio analinėje ir oralinėje froidiškojo raidos modelio stadijoje. Tokiomis aplinkybėmis gali rasti prielaidų mazochizmui (nukreiptam į spėjamai valdžioje esančius žmones) ar sadizmui (žemesnėje padėtyje esančių žmonių atžvilgiu) išsivystyti. Tokiose stadijose fiksaciją patyrę individai negali pasiekti aukštesnės, brandesnės stadijos, kuri apibūdinama skirtingai: tiek genitaline ar revoliucingąja (pagal Federn'ą ir Fromm'ą), tiek liberaliąja ar net demokratine stadija. Šiose idėjose galime pastebėti pirmuosius teorijos, – teigiančios, jog autoritarinė pasaulėvoka yra vaikystėje susiformavusių charakterio savybių ar polinkių bei sutrikusios vaikystės raidos rezultatais manipuluojančios ideologinės indoktrinacijos suktumo vaisius, – apmatas.

Nuo 1929 metų, įsivyravus nacionalsocialistiniam režimui, Federn'as, Reich'as ir Fromm'as ima remtis autoritarinės asmenybės modeliu, bandydami paaiškinti, kodėl vokiečiai priėmė Hitlerio ideologiją ar net „atsivertė“ į ją. Ypatingai taip elgiasi Fromm'as, kurio pakankamai platūs interesai – nuo psichologijos bei psichoanalizės iki socialinių mokslų – atveda jį į Frankfurto Socialinių tyrimų institutą. 1923 metais įkurtas institutas pagimdo „Frankfurto mokyklą“, savotišką psichoanalizės ir marksizmo lydinį. Autoritarinės asmenybės idėja bei studijos apie tai, kaip fašistiniai režimai eksploatuoja kai kurių individų polinkį į autoritarizmą, juos indoktrinuodami, vaidino lemiamą vaidmenį Frankfurto mokyklos teorijos, kurios ryškiausias figūros Max'as Horkheimer'is (1895-1973) ir Theodor'as Wiesegrund'as Adorno (1903-1969), formavimuisi.

Autoritarinės asmenybės ir indoktrinacijos teorija tapo populiariausiu didelio fašistinės ir nacistinės

ideologijų populiarumo paaiškinimu. Kaip minėta, buvo manoma, jog skrupulų neturintys ideologai bei reakcingieji režimai nesunkiai gali indoktrinuoti asmenis, dėl vaikystėje patirto auklėjimo turinčius tam polinkį. Atliekant indoktrinaciją, Frankfurto mokyklos įsitikinimu, naudotasi trimis principinėmis priemonėmis: religija, populiariaja **kultūra** (ypač pabrėžiant Vokietijoje populiarią vakarietišką bulvarinę literatūrą) ir iki juodai baltų šūkių supaprastinta politinė ideologija.

Nacistinis režimas Frankfurto mokyklos lyderius persekiojo tiek dėl jų politinio antagonizmo, tiek dėl to, kad jie buvo žydai. Daugelis jų emigravo į Jungtines Valstijas. 1934 metais Frankfurto Socialinių tyrimų institutas, globojamas Niujorke esančio Kolumbijos Universiteto, buvo perorganizuotas bei pavadintas Tarptautiniu socialinių tyrimų institutu. Čia atliktus tyrimus akademinis pasaulis laikė vykusiais. Vis dėlto jie dažnai susilaukdavo kritikos dėl savo politinio tendencingumo: gilintis į įvairių tipų totalitarizmų „konservatyviasias“ formas, tyrinėtojams kažkodėl kur kas mažiau rūpėjo tiek daug žmonių į komunizmą atvedę asmenybės tipai ar totalitarinės manipuliacijos.

Paskesnėms diskusijoms apie indoktrinaciją nemenką įtaką padarė 1934 metais į Jungtines Valstijas emigravęs Vienos Psichoanalizės instituto atstovas Erik'as Homburger'is Erikson'as (1902-1994). Pamažu, buvusių frankfurtiečių, totalitarinės įtakos teoretikų, grupė Amerikoje pasidalijo į tuos, kurie liko ištikimi kairuoliškai politikai ir tuos, kurie sutiko savo dėmesį kreipti į indoktrinacijas, lydinčias ne vien į reakcingąsias ar konservatyviasias ideologijas, bet ir į komunizmą. Didžioji dalis pastarąją poziciją atstovavusiųjų dalyvavo keliuose JAV valdžios institucijų finansuojamuose projektuose.

Jungtinėse Valstijose dar kartą išplėtotą Frankfurto mokyklos teoriją teigė, kad pažeidžiamiausi visuomenės nariai, tame tarpe visi vaikai bei ribotą išsilavinimą turinti darbininkija, iš pradžių netiesiogiai paruošiami, o paskui, – pasitelkiant autoritarinę „kultinę“ religiją (kurią Fromm'as galiausiai atskyrė nuo kito religijos tipo, jo pavadinto „humanistine“ religija), populiariąją kultūrą ir juodai baltus politinius šūkius, – subtiliai indoktrinuojami į totalitarinę ir autoritarinę pasaulėžiūrą. Ši kritika iki tam tikro laipsnio sutapatino priemonę ir turinį: autoritarinė (vėliau perkrikštyta „kultinė“) religija, nesudėtinga populiariosios kultūros ideologija ir komunizmas (arba fašizmas) laikyti tiek totalitarinio poveikio priemone, tiek tikslu. Be to, keliaudama iš kontinentinės Europos į JAV, Frankfurto teorija apie totalitarinę įtaką buvo truputį apkarpyta. Štai į totalitarizmą kreipiančios ne visos religijos, o tik „kultinės“ jų atmainos. Ne visi juodai balti politiniai šūkių liudija totalitarizmą, bet tik komunistiniai (ir nacistiniai, tačiau ši pusė faktinio pavojaus jau nebekėlė). Ne visa **populiarioji kultūra** esanti nedora: galinga amerikietiškoji kino industrija didžiąja dalimi buvo palikta ramybėje. Amerikietiška Frankfurto teorijos versija tapo teoriniu ramsčiu kovoje su tuo, ką būtų galima pavadinti trimis „k“: kultais, komunistais ir komiksais.

Opoziciškai nusiteikusiems judėjimams, kurie dėl pačių įvairiausių priežasčių nebuvo linkę palaikyti nuomonės apie žalingą „kultinės“ religijos, populiariosios kultūros ar komunizmo įtaką, vėlyvoji Frankfurto teorija pateikė sekuliarų atsakymą į klausimą, kaip silpnesnieji visuomenės nariai yra indoktrinuojami į totalitarines ideologijas. Komunizmui neduodant ramybės, šaltojo karo propaganda pateikė supaprastintą totalitarinės įtakos teorijos redukciją, kuri imta vadinti „smegenų plovimu“. Pastarąjį terminą nukaldino Edvard'as Hunter'is (1902-1978), Strateginių reikalų tarnybos, o vėliau ir Centrinės žvalgybos valdybos agentas, priedangai dirbęs reporteriu anglakalbiuose Kinijos leidiniuose, o vėliau Miami Daily News. Hunter'is smegenų plovimo teoriją detalčiai išdėstė keliose knygose, kurių pirma, Brain-Washing in Red China {note} Zr. Edward Hunter, Brain-Washing in Red China. The Calculated Destruction of Men's Minds, New York: The Vanguard Press, 1951; antrasis papildytas leidimas: New York: The Vanguard Press, 1953. {/note}, buvo išleista 1951 metais. CŽV propagandai naudota smegenų plovimo teorija tebuvo sudėtingos, frankfurtietiško tipo mokslinės totalitarinių įtakų analizės karikatūra. 1953 metais, tuometinis CŽV direktorius Allen'as Welsh'as Dulles'as (1893-1969), šitaip aiškino: „tokiose sąlygose [t.y. komunistų įtakoje] smegenys tampa savotišku gramfonu, grojančiu klastingo genijaus uždėta, paties jo paveikti negalinčią, plokštelę“ {note} Cituojama iš Alan W. Schefflin – Edward M. Opton, Jr., The Mind Manipulators. A Non-Fiction Account, New York – London: Paddington, 1978., p. 437. {/note}.

Sekuliariai angažuotas priešinimasis smegenų plovimu paremtoms totalitarinėms indoktrinacijoms ir religinė opozicija skirtingų grupių atžvilgiu tiek sutapdavo, tiek ir išsiskirdavo. Tokiu būdu, sekuliarus antikultinis judėjimas, tam tikrus religinius „kultus“ kaltinęs smegenų plovimu, tiek bendradarbiavo, tiek ir rungtyniavo su sektantišku kontrkultiniu judėjimu, kritikavusiu „kultus“ dėl jų „eretiško“, su tradicine krikščionyste besikertančio, mokymo. Turint omeny, jog skirtumas tarp antikultinių ir kontrkultinių judėjimų yra pakankamai aiškus {note} Žr. mano "The Secular Anti-Cult and the Religious Counter-Cult Movement: Strange Bedfellows or Future Enemies?", in Eric Towler (ed.), *New Religions and the New Europe*, Aarhus - Oxford - Oakville (Connecticut): Aarhus University Press, 1995, pp. 32-54. {/note}, panašias ribas galima brėžti ir tarp „sekuliaraus“ antikomunizmo, naudojančio smegenų plovimo kortą, ir religinio kontrkomunizmo, kritikuojančio komunistinį ateizmą; panašiai skiriasi ir sekuliarai bei religinė populiariosios kultūros kritika.

Dėl daugelio priežasčių populiariosios kultūros, – kaip priemonės tiek vaikams, tiek darbininkų klasės atstovams plaunant smegenis įpiršti juodai baltą totalitarinę pasaulėvoką, – kritika telkėsi ties komiksais. Frankfurto mokyklos atstovai į komiksus dėmesį atkreipė labai anksti, daugiausia jie koncentravosi ties dviem, ketvirtajame ir penktajame dešimtmetyje populiaresniomis, komiksų rūšimis: superherojų ir siaubo komiksais. Pasibaigus „platinos amžiui“ (komiksų žanro priešistorėi), ketvirtajame dešimtmetyje radosi modernieji komiksai, kuriuos leido dar ir šiandien rinkoje tebedominuojančių kompanijų steigėjai. Superherojų ir siaubo komiksai buvo pradėti leisti beveik tuo pačiu metu. National Periodical Publications (dabartinės DC kompanijos pirmtakas) leidžiamo *New Fun Comics* šeštame (1935m. spalio mėn.) numeryje pasirodė pirmą istoriją, pavadintą „Daktaras Slaptasis, vaiduoklių seklys“ [Dr. Occult, the Ghost Detective], dalis. Šis pasakojimas garsus dėl kelių priežasčių. Tai pirmą komiksų istoriją išleista atskira knyga. Ją, pasivadinę slapyvardžiais Leger ir Reuths, parengė Jerome Siegel'is (1914-1996) ir Joseph'as Shuster'is (1914-1992), pasaulinį pripažinimą pelnę Supermeno kūrėjai. Kitose minėtos komiksų istorijos dalyse skaitytojai sužinos, jog Daktaras Slaptasis turįs ypatingų galių. Iš esmės, tai pirmasis Siegel'io ir Shuster'io dueto komiksų superherojus. Beje, ne mažiau svarbu tai, kad pirmasis piktadarys, kurį jis sutinka yra vampyras. Nuo septintojo numerio (1936m. sausio mėn.) *New Fun Comics* pervadintas *More Fun Comics*; su vampyru Daktarui Slaptajam susidoroti prireikia šio ir dar dviejų numerių (atitinkamai pasirodžiusių 1936m. vasario ir kovo mėnesiais), o tada jis vėl imasi vilkolakių. Po trijų metų, penktoje *Detective Comics* istorijoje (Nr. 31, 1939m. spalio ir Nr. 32, 1939m. lapkritis) jau pačiam Betmenui, gelbėjant savo merginą (nepatikėsite, tačiau tais laikais Betmenas iš tiesų turėjo merginą) tenka susidurti su vampyrais: Monku ir jo drauguže Darla.

Frankfurtietiško tipo komiksų kritikams nepatiko nei superherojų, nei siaubo istorijos. Superherojų kūrėjai buvo kritikuojami už tai, kad per nelyg daug remiasi visagalio tėvo vaizdiniu, kuris Freud'o ir Fromm'o manymu, autoritarinėje religijoje tenka Dievui. Anot superherojų komiksų kritikų, jų skaitytojai indoktrinuojami į kraštutinę totalitarinę idėją, jog geranoriška aukščiausia galia (komiksuose ją simbolizuoja superherojus, o realiaame gyvenime tai valstybė, valdančioji klasė arba institucionalizuota religija) galiausiai viskuo pasirūpins, jei tik žmonės išmoks patikėti jai savo rūpesčius). Siaubo komiksai, anot vėlyvosios, psichoanalizę su klasių sociologija apjungusios, Frankfurto teorijos, įtvirtino vaikų ir neraštingos, vaikiškos darbininkų klasės fiksaciją analinėje ir oralinėje asmenybės raidos stadijoje bei skatino (ar, bent jau, galėjo skatinti) jų polinkį į mazochizmą ir sadizmą; tuo būdu šitaip indoktrinuota visuomenės dalis buvo nuteikiama tiek besąlygiškai paklusti valdžiai, tiek leisti jai disponuoti savo pačios polinkiu į smurtą.

Tokiu būdu, vėlyvosios Frankfurto mokyklos atstovai išplėtojo sekuliaria pasaulėžiūra besiremiančius, prieš komiksus nukreiptos teorijos, pagrindinius argumentus. Tuo pačiu metu tiek Romos katalikų, tiek protestantų moralės sergėtojai (tame tarpe ir Katalikiškasis padarumo legionas, kuris 1933 metais buvo įkurtas kovai su kino filmuose propaguojamu amoralumu) {note} Žr. Paul W. Facey, *The Legion of Decency: A Sociological Analysis of the Emergence and Development of a Social Pressure Group*, New York: Arno Press, 1974. {/note} irgi telkė dėmesį ties komiksais, išvelgdami juose pražūtingą populiariosios kultūros įtaką bei, dėl pačių įvairiausių priežasčių, smerkdami juos už amoralumą, tabu

apie seksualumą ir vedybas nepaisymą bei paauglių nusikalstamumo kurstymą (vėliau pastaruoju argumentu rimtai susirūpino ir sekuliarūs kritikai) {note} Žr. James Gilbert, *Cycle of Outrage: America's Reaction to the Juvenile Delinquent in the 1950s*, New York: Oxford University Press, 1986. {/note}. Abu komiksų kritikos pavidalai tiek JAV, tiek Europoje radosi ketvirtame-penktame dešimtmėčiais. Vis dėlto, panašiai kaip ir judėjimų prieš komunistus ir „kultines“ religijas atveju, politinės sėkmės šiame reikale buvo galima susilaukti tik sekuliariems antikomiksininkų bei religiškai angažuotiems kontrkomiksininkų judėjimams bendradarbiaujant (bent jau iki tam tikro laipsnio). Šiaip jau šie judėjimai buvo ne kokia meilužių pora, – pradiniai jų tikslai pakankamai skyrėsi. Religinieji kryžiuočiai politiškai dažniausia būdavo konservatyviai orientuoti bei, telkdamiesi ties seksu ir prievarta, pirmiausia rūpinosi siaubo komiksais. Tuo tarpu frankfurtietiško tipo kritikos paveiktų veikėjų politinės pažiūros dažniausiai būdavo kairuoliškos, į tariamai „fašistinius“ superherojų komiksus jie žiūrėjo kaip į įrankį masių smegenims plauti bei vesti jas į totalitarizmą, be to, pastarojo tipo komiksus jie laikė ne mažiau pavojingais nei siaubo komiksai. Nepaisant to, keliose šalyse šiems judėjimams pavyko sudaryti koaliciją. Prancūzijoje konservatyvi katalikiška komiksų kritika, kurios pionierius prieš Antrąjį pasaulinį karą buvo Tėvas Louis'as Bethléem'as (1869-1940) {note} Žr. Violaine Pellerin, “L'Abbé Béthléem, 1869-1940. Un pionnier de la lecture catholique”, M.A. Diss., Université de Versailles Saint-Quentin-en-Yvelines 1994. {/note}, prieš žydus nusiteikęs dvasininkas, Peliuką Mikį perkrikštijęs į „žydišką masonų pelę“ (Walt'as Disney'us, šiaip ar taip, buvęs Laisvųjų mūrininkų brolijos narys, o Peliuko Mikio leidėjai Prancūzijoje buvo žydai broliai Offenstadt'ai), – beje, jo darbus po 1945 metų į gimtąsias kalbas vertė sekuliarūs humanistai ir komunistai, – peraugo į vieną didžiausių prieš komiksus nukreiptų kompanijų istorijoje bei įkvėpė 1949 metų įstatymą {note} Žr. T. Crépin, op. cit. {/note}. Vis tik, situacija Europoje (bei kai kuriose Kanados provincijose) skyrėsi nuo situacijos Jungtinėse Valstijose. Už JAV ribų gyvenantys komiksų kritikai bandė juos demaskuoti kaip pokarinį Amerikos kultūrinio imperializmo įrankį; tokia kritika traukė tiek konservatyvius katalikus (į JAV žvelgusius kaip į pagrindinę protestantišką šalį), tiek ir kairuoliškų pažiūrų politinius aktyvistus {note} Žr. J. A. Lent (ed.), op. cit. {/note}. Žinoma, JAV į antiamerikietiškas nuotaikas nebuvo apeliuojama, tačiau populistinis pasipriešinimas „amoraliam stambiajam verslui“ ir čia suvaidino labai panašų vaidmenį sudarant religiškai ir sekuliariai angažuotų populiariosios kultūros priešininkų koalicijas.

Tai, kaip tokia keista sąjunga veikė apibūdinta Amy Kiste Nyberg revizionistinėje 1954 metais amerikiečių psichiatro Fredric'o Wertham'o (1895-1981) parašytos knygos *Seduction of the Innocent* {note} Fredric Wertham, *Seduction of the Innocent*, New York – Toronto: Rinehart & Co., 1954. {/note}, interpretacijoje {note} Amy Kiste Nyberg, *Seal of Approval: The History of the Comics Code*, Jackson: University Press of Mississippi, 1998. {/note}. Anot Wertham'o, dauguma komiksų knygų tarp Amerikos jaunimo populiarina nusikalstamumą, totalitarinę politiką bei skatina seksualinį nepilnavertiškumą, tame tarpe ir homoseksualumą. Žinia, tuo metu Betmenas jau nebeturėjo merginos ir netgi tie, kurie Wertham'o buvo neskaite, dažnai cituodavo vienintelį jo knygos skyrių, kuriame Betmenas užsiima „tuo“ su Robinu ar vyresniuoju liokajumi Alfredu, o gal net ir su jais abiem. Wertham'o knyga bei jo parodymai Kongrese padarė didelę įtaką tam, kad 1954 metais buvo patvirtintas Komiksų kodeksas, kuriame uždrausta amerikietiškos komiksų knygose vaizduoti siaubo temas. Panašių, o gal net griežtesnių rezultatų buvo pasiekta ir Jungtinėje Karalystėje, priėmus Vaikų ir jaunimo (žalingų publikacijų) aktą, bei Prancūzijoje, patvirtinus griežtąjį 1949 metų liepos 16 dienos įstatymą {note} Žr. Thierry Crépin – Thierry Groensteen (eds.), “On tue à chaque page!”: La loi de 1949 sur les publications destinées à la jeunesse, Paris: Éditions du Temps, 1999. {/note}. Tiek Jungtinėje Karalystėje (kur komunistų partijos nariai ir dvasininkija, Šaltojo karo sąlygomis sudarydami iš ties keistoką porą, kartu suvaidino ryškų vaidmenį prieš komiksus nukreiptoje kampanijoje), tiek Prancūzijoje tokių rezultatų pavyko pasiekti tik sekuliariems antikomiksininkams ir krikščioniškai angažuotiems kontrkomiksininkams veikiant bendrai. Kita vertus, Italijoje prieš komiksus kovojo katalikų politikai, kurie, teigdami, kad komiksai (ypač vakarietiški), kuriuose plėšikai labai dažnai virsta didvyriais, skiepija privačios nuosavybės nepaisantį požiūrį, – ir dėl to yra „komunistiniai“ – atstūmė kairiuosius. Čia krikščionių demokratų paruoštas įstatymo projektas parlamente buvo atmestas: jį priimti sutrukdė komunistai bei kai kurie iškilūs katalikų intelektualai,

tokie kaip konservatyvus rašytojas Giovanni Guareschi (1908-1968; beje, jis pats buvo komiksų mėgėjas){note}Žr. Juri Meda, “Vietato ai minori. Censura e fumetto nel secondo dopoguerra fra il 1949 e il 1953”, Schizzo Idee 10 [Schizzo 72], June 2002, pp. 73-88. {/note}. Tose šalyse, kuriose prieš komiksus kovoję krikščionys ir komunistai (arba populistai) nesusivienijo, tokie įstatymų projektai buvo atmesti.

Iš esmės, tokią išvadą patvirtina ir daktaro Wertham'o karjera. Nors dauguma komiksų tyrinėtojų Wertham'ą paprastai laiko ryškiausiu cenzūros bei fanatiškumo čempionu, Nyberg atskleidžia, jog šis politiškai liberalių pažiūrų laikęsis Niujorko psichiatras savo kryžiaus žygiuose prieš komiksus rėmėsi frankfurtietiško tipo populia riosios kultūros kritika. Anot Wertham'o, tiek superherojų, tiek siaubo komiksų veikėjai vaikams plauną smegenis ir šitokiu būdu kreipia juos į prievartą bei totalitarizmą. Tačiau Nyberg nėra akla Wertham'o gerbėja. Ji pastebi, jog šis kairiojo sparno liberalas, norėdamas (bent dalinai) pasiekti savo tikslų bei reikšdamas prieš komiksus nukreiptą kritiką, sąmoningai atsižadėjo savo politinių premisų bei jungėsi prie religiškai angažuotų komiksų kritikų. Komiksų kodeksu pasiekęs tai, kad siaubo komiksai buvo vos ne absoliučiai uždrausti, Wertham'as nepasitenkino: jis toliau kovojo su superherojų komiksais, kurie, iš rinkos eliminavus siaubo komiksus, susigrąžino savo dominuojančias, prieš Antrąjį pasaulinį karą turėtas pozicijas. Tuo tarpu Prancūzijoje 1949 metų įstatymas iš esmės užkirto kelią amerikietiškiems superherojų komiksams išpopuliarėti taip, kaip jie buvo išpopuliarėję visame pasaulyje; paradoksalu, tačiau šis įstatymas prancūziškos komiksų rinkos neapsaugojo nuo užsieninės produkcijos dominavimo: ją dešimtmečiams užplūdo katalikų leidėjų spausdinti ir aistrų nebekurstę belgiški komiksai, be to ir Peliukas Mikis drąsiai laikėsi prieš komunistų bei katalikų atakas, – Prancūzijoje net po šiai dienai Disnėjaus komiksai yra kur kas populiariesni nei pačioje Amerikoje.

1964 metais, nuo daktaro Wertham'o knygos *Seduction of the Innocent* pasirodymo praėjus dešimtmečiui, italų mokslininkas ir romanistas Umberto Eco išleido žymiausią savo mokslinę studiją *Apocalittici e Integrati*{note}Umberto Eco, *Apocalittici e integrati. Comunicazioni di massa e teorie della cultura di massa*, Milan: Bompiani, 1964. {/note}. Šia knyga rašytojas suvedė kultūrinės sąskaitas su frankfurtietišku požiūriu į populiariąją kultūrą. Eco kritikavo „apokaliptinį“ nusistatymą populiariosios kultūros bendrai, bei komiksų konkrečiai, atžvilgiu. Jis neigė juos galint lemti kairuoliško sparno pranašaujama apokalipsę ar į reakcingąsias ideologijas atversti darbininkų klasę. Šioje knygoje (kuri ne vienoje Europos šalyje išstisus dešimtmečius darė įtaką akademinėms populiariosios kultūros studijoms) buvo kritikuojami Amerikos komiksų tyrinėtojai, kurie patys buvę didžiuliai komiksų mėgėjai (ir todėl, būdami per giliai „integravęsi“ į komiksų vartotojų bendruomenę, jie nesugebėję išlaikyti deramo kritiško atstumo) bei daugiau telkiamasi į estetinę pusę, ankstyvasias kultūrinės studijas praleidžiant kaip nereikšmingas. Eco manymu, tikrai mokslinis požiūris į populiariąją kultūrą neturėtų būti nei „apokaliptinis“, nei „integuotas“, veikiau jis turėtų krypti į labai aiškias populiariosios kultūros estetines vertybes, aprėpiant atitinkamą sociologinį bei politinį kontekstą.

Eco ne tik atkakliai prieštaravo, jog komiksais darbininkų klasei, siekiant jai įskiepyti ištikimybę kapitalizmui, yra plaunamos smegenys: septinto dešimtmečio pabaigoje jis dar ėmė vykdyti ir kampaniją prieš Italijos įstatymo, – pagal kurį smegenų plovimas (čia figūravęs senu itališku žodžiu „plagio“) buvo traktuojamas kaip kriminalinis nusikaltimas, – taikymą, susidorojant su įvairių mažumų atstovais bei kitaminčiais (nesvarbu, ar kalba eitų apie religines, politines ar apie seksualines mažumas){note}Žr. Alberto Moravia - Umberto Eco - Adolfo Gatti - Mario Gozzano - Cesare Luigi Musatti - Ginevra Bompiani, *Sotto il nome di plagio*, Milan: Bompiani, 1969. {/note}. Galiausiai Eco bei kitų intelektualų dėtos pastangos (kurios dėl pačių įvairiausių priežasčių buvo palaikomos ir kituose sluoksniuose) paveikė Italijos Konstitucinio Teismo sprendimą, kuris 1981 metų birželio 8-ą dieną paskelbė, jog prieš „plagio“ nukreiptas įstatymas prieštarauja konstitucijai {note}Corte Costituzionale, Grasso judgment of June 8, 1981, no. 96, *Giurisprudenza Costituzionale*, 1, 1981, pp. 806-834. Taip pat žr. M. Introvigne, *Il lavaggio del cervello: realtà o mito?*, Leumann (Torino): Elledici, 2001. {/note}. Nors angliškai kalbančiose šalyse įvykiai klostėsi ir iš dalies kita linkme,

paskutinio amžiaus dešimtmečio pradžioje dauguma tyrinėtojų pripažino, jog smegenų plovimas tėra pseudomokslinė, visiškai nepajėgianti paaiškinti sudėtingų socialinių procesų sąvoka, kuria dažnai mėginama manipuliuoti kaip politine priemone kovojant su nepopuliariomis grupėmis ar kultūrinėmis formomis. Šiandien tikrai nedaugelis tyrinėtojų tvirtintų, jog naujieji religiniai judėjimai ar radikaliosios politinės partijos atsitiktinėms „aukoms“ taip sugeba „išplauti smegenis“, kad jos, žiūrėk, ima, ir atsiverčia. Taip pat ir idėja, kad komiksais yra plaunamos silpnesniųjų visuomenės narių (vaikų bei skurdžių ir mažaraščių darbininkų) smegenys, priverčiant juos paklusti autoritarinėms jėgoms, iš esmės, turėtų būti laikoma ne daugiau nei mitas. Tuo tarpu, įsitraukimą į komunizmą „smegenų plovimu“ aiškinti mėgintų tikrai vos vienas kitas radikalas.

Vis dėlto, kasdien susiduriame su tuo, jog smegenų plovimo retorika dar nėra mirusi. Ja remiantis labai paprasta aiškinti bet kokią, smarkiai mūsų nemėgstamą, elgseną, kuri iš tiesų nėra taip jau lengvai paaiškinama. Kalbu tiek apie Saddam'o Hussein'o fedayn, tiek apie Hamas savižudžius sprogdintojus, tiek apie Elizabeth Smart pagrobėjus Jutoje. Smegenų plovimo teorijos šaknys, išaugusios iš Frankfurto mokyklos populiariosios kultūros kritikos liudija ją esant tam tikra kičo atmaina. Paprastai elitinė **kultūra** populiariąją kultūrą, – nesvarbu, ar kalba eitų apie siaubo komiksus, ar apie entuziastingą religiją, – atmeta kaip visišką beskonybę, kurios sėkmę galėtų paaiškinti nebent smegenų plovimo idėja. Smegenų plovimo šaknys, besiskverbiančios iš judėjimų, kovojusių su populiariąja **kultūra**, ko gero, gali padėti paaiškinti, kodėl tokio tipo teorijos nenuėjo, o veikiausiai ir nenueis, užmarštin. Smegenų plovimas laikytinas ne tiek empirinį pagrindą vargu ar turinčia mokslinė teorija, kiek, kultūrinio mitu bei įtakingų socialinių jėgų naudojama retorine priemone alternatyviems kultūros stiliams išlaikyti anapus vyraujančių gyvenimo tendencijų ir atmesti juos kaip, geriausiu atveju, nereikšmingus, o blogiausiu – tiesiog pamišėliškus.

Iš anglų kalbos vertė Gediminas Pulokas

Versta iš http://www.cesnur.org/2003/vil2003_introvigne.htm

Massimo Introvigne - teisininkas ir sociologas, dirba Turine, Italijoje. Tarptautinės naujojo religingumo tyrinėtojų organizacijos (Center for Studies on New Religions – CESNUR) vadovas.

Pranešimas skaitytas 2003 m. balandžio 10-12 dienomis VU RSTC vykusioje konferencijoje "Religija ir demokratija: pasikeitimas patirtimi tarp rytų ir vakarų"

išsaugota <http://www.religija.lt/content/view/250/49/> versija